Imaginea alterității în opera lui Karin Gündisch. Studiu de caz: Paradisul se află în America

Kinga BOITOR, Melinda ERZSE

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: kinga.boitor@ulbsibiu.ro; melinda.erzse@ulbsibiu.ro

THE IMAGE OF OTHERNESS IN THE WORK OF KARIN GÜNDISCH.
CASE STUDY: PARADISE LIES IN AMERICA

Karin Gündisch's book analyzed in this article is an example of a representative text for the frequent thematization of the German population's emigration from Transylvania. In her novel for children and youth, the author refers to the wave of emigration from Transylvania to America, that took place about 100 years ago. In the context of a German family's relocation from Transylvania to the so-called Paradise, America, the various categories of otherness can be very well observed. On the one hand, this article aims to discover images and models of interpretation that no longer correspond to the reality of our everyday life, on the other hand it aims to present stereotypes that even nowadays have a strong impact.

Keywords: Otherness, Emigration, Imagology, (Germans from) Transylvania, America.

Cartea lui Karin Gündisch analizată în articolul de față reprezintă un exemplu de text extrem de relevant pentru frecventa tematizare a emigrării populației germane din Transilvania într-o țară străină. În romanul ei pentru copii și tineret, autoarea face referire la valul de emigrare din Transilvania către America, ce a avut loc în urmă cu aproximativ 100 de ani. Cartea se bazează pe documente din arhiva profesorului și preotului Oskar Wittstock, care, în anul 1908, a întreprins o călătorie în America în urma căreia a descris pe larg condițiile de viață ale emigranților din Transilvania. Autoarea s-a documentat și din scrisori ale emigranților din 1902 și 1986 din arhiva familiei Sill, stabilită în Youngstown. În centrul atenției se află soarta unei familii germane din Transilvania, care a rămas prinsă sufletește între ce era pe atunci Austro-Ungaria și așa numitul paradis, America. În contextul relocării într-o altă țară, se pot observa foarte bine diferitele categorii ale alterității.

Romanul este scris din perspectiva unui băiețel pe nume Johann, îndemnat de mama lui să noteze drumul anevoios spre țara de vis, drum ce reprezintă un caleidoscop al alterității. În literatura de specialitate, conceptul de *diferit* este considerat în majoritatea cazurilor a fi echivalent cu noțiunile de *străin* și de *necunoscut*. Corinna Albrecht[1] definește cuvântul *străin* prin patru abordări.

Conform primei abordări, *străin* înseamnă „aparținând unei alte țări, unui alt popor, unui alt loc, unei alte regiuni, unui alt oraș, unei alte familii, provenind din altă țară, din alt popor, din alt loc, din altă regiune etc., de altă proveniență (...)."[2] Pornind de la această definiție, în cazul romanului menționat, *străinul* se conturează în

primul rând prin imaginea unei alte țări, aflate pe un alt continent, în contrast cu micul și familiarul univers transilvănean, numit *„cetatea de acasă”*, adică *Heimburg.*

Personajul principal, băiețandrul Johann, a „văzut lumina zilei în Heimburg, în Transilvania (...)”[3], unde cei mai mulți oameni “lucrează în țesătoria de lână și fiecare proprietar de casă deține împreună cu familia lui o bucată de pământ sau măcar o grădină.”[4] Traducătoarea, Mariana Virginia Lăzărescu, explică alegerea numelui acestui oraș fictiv, *Heimburg*, ca fiind un pseudonim pentru Heltau (Cisnădie, județul Sibiu), orașul natal al autoarei Karin Gündisch, emigrată în Germania în 1984.

Imaginea Americii prinde contur prin apariția personajului Benjamin Becker din Bremen, care „le-a povestit oamenilor despre traiul mai bun din America.”[5] Acest personaj reprezintă elementul de legătură între cele două lumi aflate la poluri opuse. Alegerea numelui acestui personaj nu este deloc întâmplătoare, el reprezentând prin numele lui nemțesc un mare factor de încredere în fața nemților transilvăneni cărora le prezintă opțiunea alegerii *străinului*, adică a paradisului de peste ocean, numit America: „În Youngstown, statul Ohio, era nevoie de muncitori în oțelării. El povesti despre concetățeni ardeleni care plecaseră la Youngstown și cărora acum le mergea foarte bine. Erau noutăți pe care toți le-au ascultat cu interes, iar la plecare, vizitatorul a lăsat adresa lui John Smith (...).[6]

Acest al doilea personaj, *John Smith*, este de asemenea prezentat ca om de încredere, fiind neamț emigrat din Transilvania, unde se numise *Johann Schmidt*. Ca un plus de familiarizare cu *străinul* și ca o garanție a acomodării și integrării în societatea *străină,* Benjamin Becker recomandă familia *Schmidt/Smith*, pentru că aceasta „închiria camere pentru nou-veniți și le dădea o mână de ajutor imigranților.”[7]

Într-o a doua abordare, Corinna Albrecht definește conceptul de *străin* și prin termenii „necunoscut, nefamiliar, neobișnuit, de alt fel, nou, neștiut”[8]. America, lumea *nouă*, *necunoscută* nemților transilvăneni, o regăsim și în cântecele ademenitoare rămase în urma vizitelor lui Benjamin Becker, care „își ilustra povestirile cu cântece care apoi nu le mai ieșeau din minte ascultătorilor săi. Ele se transmiteau din gură-n gură. În special tinerii, fete și băieți, le fredonau cu drag.”[9] Aceste cântece despre lumea *neștiută* îi poartă în gând pe meleaguri unde bunăstarea reprezintă normalitatea, în contrast cu traiul modest de zi cu zi din micul lor univers. Un exemplu în acest sens este *Cântecul iepurilor despre America*, care începe cu versurile: „Of, Doamne, lumea asta-i un calvar, / de noi, bieți iepurași, e vai și-amar!” și se încheie cu imboldul spre emigrare: „Hai cu toții-n lumea nouă, / cu pas grăbit spre-America.”[10]

Majoritatea cântecelor prezintă lumea nouă și necunoscută într-o lumină paradisiacă, prin exagerări menite să fascineze și să încurajeze ascultătorii, să-și învingă teama și reținerea față de *străin.* Exemple în acest sens găsim în versurile: „Cârnații cresc acolo în copac, / șaizeci de metri au și-i pui în sac, / iar șunca tocmai din pământ răsare, / O rupi și-o iei cu tine-n traista mare.”[11]

Cercetători precum Karl Kaser subliniază dualitatea noțiunii de *alteritate*: „Alteritatea este ambivalentă, ea nu trebuie să fie neapărat respingătoare, aceasta poate fi la fel de bine atrăgătoare și fascinantă.”[12] Această fascinație o regăsim în atitudinea tinerilor din micul sat transilvănean, cărora versurile cântecelor despre America pe care le fredonează nu li se par deloc exagerate.

A treia abordare a Corinei Albrecht definește conceptul de *străin* ca fiind ceva „ce nu se potrivește cu ceva sau cuiva: ceva diferit, bizar, ciudat.”[13] În atitudinea tinerei generații din Heimburg regăsim o puternică atracție pentru acest *bizar* numit America, aceștia imaginându-și țara străină ca fiind un adevărat paradis, care merită sacrificiul de a părăsi definitiv familiarul lor microunivers. La cealaltă extremă în perceperea *bizarului* și *străinului* se situează generația vârstnicilor din micul sat, generație reprezentată de bunicii personajului principal, Johann. Ei sunt întruchiparea ideii de *acasă,* de *cămin,* de *familiar,* de *cunoscut* și apără valorile tradiționale ale micii lor comunități. Bunicul, de exemplu, „n-ar fi venit niciodată la Pittsburg sau Youngstown, prefera s-o mulgă pe Virak de două ori pe zi, cum era obișnuit. Iar duminica, înainte de a merge la biserică, mătura în voie strada care rămânea curată până seara.”[14] Generația bunicilor refuză tot ceea ce nu se potrivește tiparelor cunoscute: „Bunicul era mulțumit de viața lui și nu vroia să meargă cu tramvaiul la biserică.”[15] Aceași gândire răzbate și din cuvintele bunicii, care răbufnește indignată ori de câte ori aude cântecele despre Paradisul American: „N-ai decât să stai cu mâinile în sân și să vezi cum crește totul ca-n paradis.”[16] În încercarea disperată de a trezi la realitate tinerii aflați în pragul marii călătorii spre mult râvnitul Paradis, ea încearcă să îi avertizeze: „Dar voi știți că mai întâi trebuie să mori, ca apoi să ajungi în paradis?”[17]

În relația cu *străinul* și *bizarul* unei lumi fascinante și înspăimântătoare în același timp, generația de mijloc, părinții personajului principal, sunt prinși între dorința de a scăpa familia de sărăcie și durerea de a trebui să lase în urmă tot ce înseamnă cunoscut și familiar. Mama, cu inima grea, își urmează soțul împreună cu cei patru copii, însă nu se lasă pătrunsă ușor de mirajul așa zisului Paradis. Deși observă confortul din trenul american, privind pe geam ea exclamă înspăimântată: „Mi se pare că aici omul își ia ce are nevoie și de restul nu-i mai pasă. Țara asta nu e-n regulă, peste tot vezi numai lucruri neterminate.”[18]

Prezicerile sumbre ale bunicii și temerile adânci ale mamei se adeveresc odată cu moartea micuței Eliss, al cărei fragil organism cedează în urma chinuitoarei călătorii spre

țara de vis. Cu toate că fiecare membru al familiei începe să-și găsească rostul în lumea străină, părinții păstrează în suflet remușcarea de-și fi sacrificat mezina familiei: „Dacă am fi rămas acasă, Eliss ar mai fi trăit! Ăsta a fost prețul pe care l-am plătit pentru că am emigrat! Un preț mult prea mare!”[19]

În a patra abordare Corinna Albrecht definește noțiunea de *străin* ca „aparținând altuia, privind pe altcineva.”[20] În viziunea lui Vladimir Biti sentimentul de *străin* respectiv de *alteritate* reprezintă o graniță care „desparte propria cultură, propriul crez [...] de cel străin”.[21] Familia lui Johann, ajunsă într-o lume în care totul este al altuia, își caută echilibrul prin încercarea de a reconstrui, măcar parțial, propriul microunivers. Cercetătorul Vladimir Biti afirmă că noțiunile de *necunoscut,* respectiv de *diferit,* nu pot fi definite fără noțiunea de *propriu*. Din perspectiva lui, *propriul* este întotdeauna punctul de pornire pentru comparația care așază față în față perechile de opoziție „propriu și familiar”, respectiv „diferit și străin.”[22]

Pentru a redobândi siguranța oferită de ideea de *propriu* și *familiar*, mama căuta o locuință de suflet în „partea de vest a orașului Youngstown, unde se stabiliseră numeroase familii de imigranți germani”.[23] Mutarea familiei într-o comunitate în care se vorbea limba lor maternă este un prim pas spre regăsirea stabilității. Odată cu învățarea limbii engleze, vorbită în lumea pe care ei o resimțeau ca fiind a altora, sentimentul de alteritate începe să se diminueze.

Bernhard Giesen[24] consideră că prăpastia dintre categoriile *străin* și *familiar* ar putea fi închisă prin anularea blocajelor de comunicare și socializare, având în vedere faptul că, prin comunicare, ar fi posibilă o transformare rapidă a *străinului* în *familiar*. Această amelioare a sentimentului de outsider, de a fi diferit, se subscrie și viziunii Corinnei Albrecht[25], care, în definiția pe care o oferă termenului *diferit*, insistă asupra importanței factorului de *cunoaștere*. Comparând cei doi părinți, sosiți la momente diferite în lumea nouă, observăm că diferența dintre modurile lor de a relaționa cu alteritatea lumii noi se cristalizează tocmai pe baza acestui factor de cunoaștere. Tatăl, imigrat cu mult înaintea mamei, a avut timpul necesar să cunoască și să adopte treptat stilul de viață străin, care implică mutări frecvente în căutarea bunăstării. Mama în schimb, în prima etapă a acomodării, nu dispune încă de cunoașterea necesară acceptării străinului, motiv pentru care ea acceptă foarte greu faptul că nu se simte acasă în așa zisul Paradis.

În studiul său despre alteritate, Corinna Albrecht menționează faptul că noțiunea de *a fi diferit* implică și prezența fenomenului de neîndeplinire unei „așteptări a normalității”[26] Pentru un neamț din Transilvania normalitatea era reprezentată de rădăcini puternice într-o comunitate în care familia își avea propria casă și gospodărie. „Un transilvănean (...) își vinde casa și terenul doar când e la mare ananghie (...)”[27], îi spune mama tatălui cu reproș, când acesta propune vânzarea casei cu greu cumpărată în noua lume, după multe mutări, cămin ce pentru ea simboliza normalitatea de acasă.

Deși tatăl nu mai este atât de reticent față de obiceiurile străine și nu ezită să se mute de repetate ori pentru a îmbunătăți traiul familiei, și el caută să păstreze cât mai multe tradiții, prin care să reînvie sentimentul normalității. Un simbol în acest sens este sărbătorirea Crăciunului în stil transilvănean, cu prăjituri de casă și cu tăierea porcului, pentru care tatăl „îl rugase pe un măcelar transilvănean care lucra în oțelărie să ne taie porcul (...). El a ținut minte rețetele din bătrâni pentru preparat caltaboș, cârnați și tobă, a condimentat carnea exact așa ca și bunicul nostru (...).“[28] Normalitatea în seara de Crăciun este reprezentată de un „ospăț ca pe vremuri”[29], cu slănină, jumări, cârnați prăjiți cu varză murată și mămăligă, prune uscate, chec marmorat, cozonac cu nucă și prăjitură Linzer. „Mirosea tare de tot a Transilvania în casa noastră din Dennick Avenue și noi eram în culmea fericirii.”[30] Bradul „adevărat cu lumânări aprinse ca pe vremuri”[31], care îl duce pe Johann cu gândul acasă, la mult iubiții bunici, întregește imaginea normalității căutate, însă ca un semn al încercării de a accepta alteritatea lumii noi, în peisaj, lângă bradul transilvănean, apare personajul unui Moș Crăciun american.

Nașterea mezinului George în primăvara anului următor reprezintă simbolul acceptării alterității și al familiarizării cu lumea resimțită inițial ca *diferită* și *străină*. Noul născut vine ca o vindecare a unei răni adânci provocate de pierderea fetiței Eliss la scurt timp după sosirea în lumea neștiută și simbolizează noile rădăcini ale familiei în Paradisul numit America. Scris în amintirea surioarei Eliss, victimă a anevoioasei călătorii spre *paradis*, precum și pentru noul frățior, George, singurul veritabil cetățean american din familie, acest roman prezintă o diversitate de contraste și similitudini. La cei doi poli ai drumului spre *raiul* din America se situează pe deoparte pierdere și disperare, iar pe de altă parte speranță în bunăstarea râvnită cu atâta ardoare.

Note:

1. Corinna Albrecht, „Fremdheit", în *Handbuch interkulturelle Germanistik*, ed. Alois Wierlacher și Andrea Bogner (Stuttgart: Metzler, 2003), 232-238 (traducerea autoarelor).
2. Albrecht, „Fremdheit", 232-238 (traducerea autoarelor).
3. Karin Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika/ Paradisul este în America (ediție bilingvă),* trad. Mariana Lăzărescu (București: Niculescu ABC, 2015), 15.
4. Ibid., 15.
5. Ibid., 19.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Albrecht, „Fremdheit", 234 (traducerea autoarelor).
9. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 19.
10. Ibid., 21.
11. Ibid., 21-22.
12. Karl Kaser, „Umgang mit den Anderen", în *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*, ed. Karl Kaser, Siegfried Gruber și Robert Pichler (Wien: Böhlau, 2003), 48 (traducerea autoarelor)
13. Albrecht, „Fremdheit", 234 (traducerea autoarelor).
14. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 51.
15. Ibid., 51.
16. Ibid., 23.
17. Ibid., 23.
18. Ibid., 109.
19. Ibid., 119.
20. Albrecht, „Fremdheit", 234 (traducerea autoarelor).
21. Vladimir Biti, *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001), 42 (traducerea autoarelor).
22. Ibid., 42 (traducerea autoarelor)
23. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 121.
24. Bernhard Giesen, *Die Intellektuellen und die Nation* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993), 86 (traducerea autoarelor)
25. Albrecht, „Fremdheit", 234 (traducerea autoarelor).
26. Ibid.
27. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 159.
28. Ibid., 155.
29. Ibid., 155.
30. Ibid., 155.
31. Ibid., 155.

Bibliography:

Albrecht, Corinna. „Der Begriff der, die, das Fremde. Zum wissenschaftlichen Umgang mit dem Thema Fremde – Ein Beitrag zur Klärung einer Kategorie." [The Concept of the Stranger. On the Scientific Dwelling with the Concept of the Stranger - A Contribution to the Clarification of a Category] In: *Vom Umgang mit dem Fremden. Hintergrund. Definitionen. Vorschläge* [On Dealing with the Concept of the Stranger. Background. Definitions. Proposals] edited by Bizeul, Yves, Ulrich Bliesener and Marek Prawda, 80-93. Weinheim: Beltz, 1997.

Albrecht, Corinna. „Überlegungen zum Konzept der Interkulturalität." [Reflections on the Concept of Interculturality] In: *Vom Umgang mit dem Fremden. Hintergrund. Definitionen. Vorschläge* [On Dealing with the Concept of the Stranger. Background. Definitions. Proposals] edited by Bizeul, Yves, Ulrich Bliesener and Marek Prawda, 116-122. Weinheim: Beltz, 1997.

Albrecht, Corinna. "Fremdheit" [Foreignness]. In *Handbuch interkulturelle Germanistik* [Handbook of Intercultural German Studies], edited by Wierlacher, Alois and Andrea Bogner, 232-238. Stuttgart: Metzler, 2003.

Biti, Vladimir. *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe* [Literary and Cultural Theory. A Handbook of Current Terms]. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001.

Boitor-Erzse, Kinga. *Das Bild des Anderen in der rumäniendeutschen Kinder- und Jugendliteratur* [The Image of Otherness in Romanian German Children's and Youth Literature]. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.

Büker, Petra and Clemens Kammler, eds. *Das Fremde und das Andere. Interpretationen und didaktische Analysen zeitgenössischer Kinder- und Jugendbücher* [Foreignness and Otherness. Interpretations and Didactic Analysis of Contemporary Children's and Youth Books]. Weinheim: Beltz Juventa, 2003.

Giesen, Bernhard. *Die Intellektuellen und die Nation* [The Intellectuals and the Nation]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
Gündisch, Karin. *Das Paradies liegt in Amerika/ Paradisul este în America (ediție bilingvă).* [How I Became an American] Translated by Mariana Lăzărescu. Bucharest: Niculescu ABC, 2015.
Kaser, Karl. "Umgang mit den Anderen" [Dealing with the Others]. In *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung [Historical Anthropology in Southeastern Europe. An Introduction]*, edited by Kaser, Karl, Siegfried Gruber and Robert Pichler, 40-60. Wien: Böhlau, 2003.
Waldenfels, Bernhard. "Phänomenologie des Eigenen und des Fremden" [Phenomenology of the Own and of the Stranger]. In *Furcht und Faszination. Facetten der Fremdheit* [Fear and Fascination. Facets of Foreignness], edited by Herfried Münkler, 65-83. Berlin: Akademie, 1997.
Waldenfels, Bernhard. "Fremd/ Fremdheit" [Foreign/ Foreignness]. In *Enzyklopädie Philosophie* [Encyclopedia of Philosophy], edited by Hans Jörg Sandkühler, 406-410. Hamburg: Felix Meiner, 1999.
Waldenfels, Bernhard. *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden* [Basic Motifs of a Phenomenology of the Foreignness]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
Wierlacher, Alois, ed. *Kulturthema Fremdheit, Leitbegriffe und Problemfelder kulturwissenschaftlicher Fremdheitsforschung* [Cultural Topic Foreignnes, Guiding Concepts and Problem Areas of Foreign Cultural Studies]. München: Iudicium, 1993.